بەدبونیادی دەوڵەتی پەهلەوی و بێمافی گەلانی نا-فارس

نامەوێ بچمە نێو وردەکاریی باسکردنی گرنگیی شۆڕشی ئێران و کاریگەریی ڕوخاندنی شاهەنشاهی پەهلەوی لەساڵی 1979 زایینی، وێڕای ئەوەشی ناخوازم بەقووڵیی لە هۆکارە سیاسیی و ئابوری و فەرهەنگیی و کۆمەڵایەتییەکان، خودیی و بابەتییەکان، نێوخۆیی و دەرەکییەکان، بدوێم کە زەمینەخۆشکەر و خولقێنەری ئەو ڕووداوە پڕبایەخە بوون. هەربۆیە هەوڵ دەدەم لەم کورتە نووسینەدا تەنیا سەرنج لەسەر مەسەلەیەکی بونیادیی وەک هۆکارێکی شۆڕش و ڕوخاندنی ڕژێمی پەهلەوی چڕ بکەمە کە بریتیە لە بەدبونیادیی دەوڵەت و بێمافیی گەلانی غەیرە فارسە، لە دەورانی فەرمانڕەوایەتیی پەهلەوی لە ئێران، کوردیش بکەمە نمونەیەکی بەرجەستە.

ئاشکرایە کە دەوڵەتی هاوچەرخی ئێران زادەی ئەو گۆڕانکارییانەیە کە پاش شۆڕشی مەشروتەخوازیی و یەکەمین جەنگی جیهانیی و کودەتای 21ی شوباتی 1921 بەڕێبەریی ڕەزاخان لە ئێران هاتە ئارا، بە ئاوابوونی خۆری بنەماڵەی قاجار و چوونە سەرتەختی ڕەزاخان، یەکەمین هەنگاوی کرداریی بەرەو بونیادنانی شاهەنشاهی پەهلەوی و دەوڵەتێکی نوێی ناوەندگەراو خاوەن دامودەزگای برۆکراتیک و فارسگەرا نرا، ئەو دەوڵەتەی کە بە ڕێبەری ڕەزاشا و هەنگاوە نوێیەکانی لە بواری ئیداریی و سەربازیی و یاسایی و فەرهەنگییەوە و چەندین بواری ترەوە کە بە ڕای زۆربەی مێژوونوسانی ئێرانیی بەسەرەتایەک دەژمێردرێ بەرەو بنیاتنانی دەوڵەتی میللی و هاوچەرخ لەئێران.

شۆڕشی ئێران لە ساڵی 1979دا، کە زادەی کۆمەڵێک فاکتۆری هەمەچەشن و کارلێککردوی درێژخایەنی تایبەت و نێوخۆیی کۆمەڵگای ئێرانییە، هەر لە سەرەتای هەڵگیرسانییەوە تاکو ئێستا بۆتە جێبایەخی چەندەها نووسەرو مێژوونووس و بەسەدەها بابەت و کتێب و سەرنجی جۆراوجۆری لەبارەوە نووسراوە، دەتوانم بڵێم کە تەنیا یەکێکیش لەو نووسینانە ئاماژەیەکی ڕاشکاو و ڕاستەوخۆیان بە بەدبونیادیی دەوڵەتی میللی و بێمافی گەلانی غەیرە فارس وەک فاکتۆرێکی بونیادیی و بنەڕەتی و گرنگ و کاریگەر لەرووخاندنی ڕژێمی شاهەنشاهیی پەهلەوی لە ئێراندا نەکردووە.

دەتوانم بڵێم فاکتۆری بەدبونیادیی دەوڵەتی میللیی لە ئێران، کە لەقۆناغێکی فرە ئاڵۆز و پڕململانێدا بوو، هەر لە سەرەتاوە دۆخێکی وای هێنایە ئارا کە پرۆسەی سیاسیی و ئابووری لەو وڵاتەدا بە ئاراستەیەکی نالەبار و تولەڕێیەکی داخراودا برد و سەرجەم گۆڕانکاریی و هەوڵەکانی هاوچەرخگەرایی لە بنەڕەتەوە لە شارێگەی ڕاستەقینەی خۆی لاداو لەبری دەوڵەتێکی میللیی هاوچەرخ کە لەسەر بنەمای هاونیشتیمانیبوون و یاسارەوەریی و گەلسالاریی و حکومەتی میللیی و برایەتیی میللیی و ئیحساتی میللیی و متمانەبوونی خەڵک بە دەسەڵات و پەیوەندییەکی تەندروستی نێوان گروپگەل و ئەقوامگەل و تیرەو تایفە و مەزهەب و ئاینە جیاوازەکانی نێو ئێران، زەمینەی خولقاندنی دەسەڵاتێکی ئیستیبدادیی، تۆتالیتاری، تەنگەتیلەی، فارسگەرای، میلیتاریستی، قۆرخکاری، داخراوی، شەخسمیحوەری، توندوتیژ و فاشیستمەئابی هێنایە ئارا، کە وڵاتی لە دۆخێکی ئاڵۆزی ناجێگیرەوە گواستەوە بۆ دۆخێکی داخراوی ناجێگیر و سەرقەپاتکراو و سەرجەم کێشەو قەیرانەکانی نێوخۆی کۆمەڵگای بێ چارەسەر هەڵپەسارد و

کۆمەڵێک گرفت و قەیرانی قورستر و ئاڵۆزتریشی کردە سەربار و لەئاکامیشدا نەیتوانی تاسەر بەزەبری سەرکوت و تۆقاندن و هێز و مشتی ئاسنین ڕێگا شکست و دارمانی بگرێ!

گومانی تێدانییە، کە دەستەبژێری ڕۆشنبیرانی لیبراڵ و سێکولاری مەشروتەخواز کە بیست ساڵ پێشتر دژی ئیستبداد و دواکەوتوویی هاتبوونە مەیدان، داوای دەوڵەتێکی دیموکراتیک و یاساسەروەریان دەکرد کە هەنگاوی گەورە بەرەو چاکسازیی و خۆشگوزەرانی هاوڵاتیان بنێ. ڕاستە ئەوان بە وردی بیریان لە ڕێوشوێنی تایبەت بۆ پاراستنی ماف و شوناسی گەلانی غەیرەفارس نەکردبۆوە و پێیان وابوو لەسایەی دەوڵەتی قانون و دیموکراتیک و چاکسازخوازەوە دەتوانرێ بێ کەوتنەوەی کێشەی قووڵ و گرفتی گەورە دەوڵەتی میللی و هاوبەستەگی میللی بێتە ئارا، بەڵام ڕەزاشا و ئەو دەستەبژێرەی دواتر پرۆسەی بونیادی دەوڵەتی نوێی پەهلەوییان ئاراستەکرد نەک هەر لە بنەڕەتەوە بڕوایان بە دەوڵەتی دیموکراتیک و خەڵکسالاریی و مافی هاونیشتیمانیی نەبوو، بەڵکو لەبری ئەوەو بە کاریگەری نازیەت و هەڵهێنجان لە فاشیزم، بانگەشەیان بۆ ئایدیۆلۆژیایەکی پەڕگری ناسیونالیستی فارسگەرای توندوتیژ دەکرد کە شکۆی ئێرانی کۆن تەنیا بە مافی گەلی فارس لەناوەند بزانێ و کار بۆ تواندنەوە و سەرکوتکردنی گەلانی غەیرەفارس لە : کورد و تورک و لوڕو عەرەب و و بلوچ ئەرمەن ...هتد و بێمافکردن و هەڵاواردن و سڕینەوەی فەرهەنگیان بدات و لە سایەی دروشمی (خدا – شاهەنشا- وگن) و بە زەبری مشتی ئاسنین بۆ دەوڵەتێکی شاهەنشاهیی ئیستیبدادیی ئینحیساری فاشیستی مقەبایی (لە ڕروخساردا بەهێز و لە گەوهەردا فشەڵ) لە تاران ملکەچیان بکات.

ڕەزاخان هەر پێش ئەوەی تاجی پاشایەتیی لەسەر بکات، بەیارمەتی ئینگلیزەکان کودەتی سەربازیی کرد و هێزێکی سەربازیی سەرکوتکاری بۆ پەلاماردانی هەرێمەکانی خۆراسان و گەیلان و ئازەربایجان و کوردستان و عەرەبستان پێکهێنا و بەڵێنی پاراستنی بەرژەوەندییە نەوتییەکانی بە ئینگلیز دا.
ئینگلیزەکانیش کە زۆر لە هاتنەسەرکاری بەلشەفیک لە ڕوسیا دەترسان و پریشکی کۆمۆنیزم بەر ناوچەی گەیلانیش کەوتبوو، پێیان وابوو ئەگەر بەپەلە کارێک نەکەن، نەک هەر ئێران بەتەواویی هەڵدەوەشێتەوە، بەڵکو تەواوی بەرژەوەندییەکان لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوین دەکەوێتە مەترسییەوە، هەر بۆیە لە کودەتاکە و لابردنی بنەماڵەی قاجار و دامەزراندنی دەوڵەتی پەهلەویدا لایەنگرێکی دڵسۆزی ڕەزاخان بوون. ڕەزاخان ئەم لایەنگرییەی قۆزتەوە و سەرەتا بە سینەزەنی، پشتگیریی پیاوانی ڕۆحانی شیعەی ناوەندیشی بۆ خۆی مسۆگەر کرد، جگە لەوەی خۆی وەک نوێنەری ڕاستیینەی بەرژەوەندیی بۆرجوا - ناسیونالیستی فارسگەرا ناساند و ڕێگەی بۆ ئەو تاقمە ئیدیۆلۆجیستە ئێرانییە فارسە خۆشکرد کە دواتر لە ڕێگەی گۆڤاری (کاوە) و (ایران باستان) ەوە بیری نازیزمیان بۆ ئێران گواستەوەو ئاریگەرایی و گێڕانەوەی شکۆی دەوڵەتەکەی کۆرشی هاخامەنشی و پەڕینەوە بۆ دەوڵەتێکی هاوچەرخی فارسیی ڕووت بەناوی ئێرانەوە کە تێیدا گەلانی غەیرە فارس لەتەواوی فەرهەنگ و مافەکان و شوناسە قەومییەکانی خۆیان بسڕێنەوە. بەم شێوەیە، هەر لەسەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێرانی هاوچەرخەوە، بەدبونیادی دەوڵەتی میللی زەمینەی ناهاوسەنگییەکی ئاشکراو جەنگێکی نێوخۆیی لەنێوان ناوەند و ئەترافەکانی وڵاتدا خولقاند و بەهۆی هەڵاواردنی قەومیی و ئابووریی و فەرهەنگیی و ئابورییەوە ئێرانی تووشی قەیرانگەلێکی مەترسیدار و تاریکە ڕێیەکی داخراو کرد کە هۆکارێکی سەرەکیی بوو لەبەردەم

هینانەکایەی سیستمێکی سیاسیی داخراو و ئابورییەکی شەکەت و بەهەدەردانێکی گەورەی توانای مرۆیی و کۆمەڵایەتی وڵات لەپرۆسەیەکی شکستخواردوودا.

ڕەزاشا بەزەبری ئاگرو ئاسن و لەو برِوایەوە کە بەمشتی ئاسنین لەسەرەوە کۆمەڵگایەکی یەکپارچە و دەوڵەتێکی میللی و مۆدێرن و هاوبەستەگیی دەخولقێنێ، هەر لەسەرەتاوە کۆمەڵکوژیی گەورەی لە گەلانی غەیرەفارس کرد بەتایبەت کورد، خێڵەکانی پەرتەوازە کردن و سەرکردەکانی وەک سمکۆ و جافەرسان و حەمەرەشیدخان و قەدەمخێر تارومارکردن و ئابوری گوندنیشنی و کۆچەریی تێکوپێک دا، شارەکانی پشتگوێخستن و لەو (ئیسلاحاتە) نیوە سەرمایەدارییەی ڕەزاشا لە ڕووی پیشەسازیی و ڕێگاوبانەوە کە لەناوەند کردی، شتێکی بایەخداری بەر ئەتراف و ناوچەکانی گەلانی غەیرەفارس نەکەوت. ئەمەش هەر لە سەرەتاوە گورزێکی گەورەی بە پرسی بونیادی دەوڵەتی میللی گەیاند و ناهاوسەنگیی خولقاند، بەوەی دەسەڵاتێکی ئیستیبدادیی قۆرخکاری ناوەندگەرای توندوتیژ کە لە ڕێگەی هێزی سەربازیی، نەک ئیدارەیەکی مەدەنیی ئاسایی، و بەهۆی ژێنراڵە درِەکانی وەک حەسەن ئەرفەع و هۆشمەند ئەفشار و جیهانبانی و هەمایونییەوە ئاسایشی ئەو ناوچانەی ڕاگرتبوو، ئەوەش هۆکاری ئەوە بوو کە ئەم گەلانە تێکرِا زیاتر لەنیوەی حەشیمەتی دانیشتووانی وڵاتیان پێکدەهێنا و پرۆسەی تواندنەوەیان لە بۆتەی ئێرانییبونێکی دەستکردی تەنگەتیلەدا ناوەندی لە جەنگ و میلتاریستییەکی هەمیشەییدا ڕاگرتبوو. بەم شێوەیە دەورانی حوکمی ڕەزاشا بۆ گەلانی غەیرەفارس، نەک هەر وڵات نەبوو ، بەڵکو زیندانێک و شکەنجەخانەیەکی گەورە بوو، بۆیە ئەوەی ڕەزاشا لەماوەی فەرمانرِەوایەتی خۆیدا بەناوی دەوڵەتی میللی و شکۆی شاهەنشاهیی و ئێرانچێتیی کردبووی و بۆ سەرخستنی لە ئەڵمانیای هێتلەری و نازیستەکانیش نزیکببووەوە لە ماوەیەکی کورتدا بەهاتنە ناوەوەی سوپای هاوپەیمانەکان بۆ ناو ئێران، هەرەسی هێنا و بێ ئەوەی ئەو هەموو عەزەمەت و ئیحساسات و شکۆی میللییەی ڕژێمی ڕەزاشاهیی دەهۆڵی بۆ لێدەدا زەمینەی جوڵانەوەیەکی بەرگرییخوازانە بخولقێنێت، نەک هەر ئەوە بگرە جەماوەر و زۆرینەی گەلانی ئێران (بە فارسەکانیشەوە) پێشوازییان لە هاتنەناوەوەی سوپای داگیرکەر و ڕسوایی شاهەنشا و دوورخستنەوەی کرد، بەقەولی هەژار موکریانی: بە بڵاوبونەوەی دووپەڕ ئاگاهی... بەربڵاوبوو لەشکری شاهەنشاهی! و سەرتیپ و سەرهەنگەکانیش کە حاکمی موتڵەق و دڵرەقی هەرێمەکان بوون بە وتنی: همی سر بە سر پشت بە دوشمن دهیم ...از ین بە کە خود بە کشتن دهیم !!

هەر بۆیە، شایەنی ئەوەیە بەوردیی لەم بەدبونیادییەی (دەوڵەتی مۆدێرنی) ئێران و کاریگەرییەکانی لەسەر تەواوی کێشە نێوخۆییەکانی مێژووی سەدساڵی ئێران بکۆڵرێتەوە و نمونەی شیاویش لەو ڕووە پێشکەش بکرێت. ئەگەر سەرنجێکی ورد بدەین ئەو بەدبونیادییە ناهاوسەنگییەکی قووڵی لە پەیکەری سیستمی پەهلەویدا خولقاند کە بەشێکی گەورەی کێشەکانی دواتر کەوتنەوە زادەی ئەو بەدبونیادییە بوون کە ئیدامەی پێدراو پاش تەبعیدی ڕەزاشا و هاتنی محەمەدرەزا کە لە قاڵبدراوی باوکێکی دیکتاتۆری قۆرخکار و دۆڕاو بوو، هەمان ڕێباز گیرایەبەر و شاهەنشای لاو خەونەکانی خۆی لەسەر بەدبونیادییەکەی باوکی هەڵچنیبوو.

شایەنی باسە، هەڵنەوەشاندنەوەی ئێران لە ساڵانی دووەمین جەنگی جیهانیی تەنیا بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە هێزە داگیرکەرەکانی ئێران لەسەر ئەو هەڵوەشانەوەیە ناکۆک بوون بە بەرژەوەندی خۆیان نەدەزانی، ئەوەی کە ڕوسیا و بریتانیا و ئەمریکا لە ڕیکەوتنی سیانی لە تاران لە 1942دا، جەختیان لە یەک پارچەیی خاکی ئێران کردەوە. هەرچەندە، دامەزراندنی حکومەتی ئازەربایجان و جەمهوریەتی کوردستان لە مەهاباد، زادەی ئەو ئازار و مەینەتییە بوو کە لەسایەی بەدبونیادی دەوڵەتی میللی پەهلەوییەوە تووشی گەلانی ئازەرو کورد هاتبوو، ئەوەش یەکەمین هەڕەشە و مەترسیی ڕاستیینە بوو لەسەر مانەوەی دەسەڵاتی پەهلەویی و هەروەها هەنگاوێک بوو بەرەو هەڵوەشانەوەی ئێرانێکی بەدبناغە.

محەمەد ڕەزاشای پەهلەوی و هێزە پاڵپشتیکەرانی لە ئینگلیز و ئەمریکا، ڕێگەی ڕاستکردنەوەی ئەو هەڵە بونیادییەیان بەست کە ڕەزاشا و نوخبەی فارسگەراکەی لەسەرەتادا کردبوویان، هەربۆیە نەیانتوانی ئەو کرانەوە ڕێژەییەش پەسەند بکەن کە حکومەتی جەبهەی میلی لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا هێنایە ئارا، ئەوان لەوە دڵنیابوون کە ڕێگرتن لە هەڵوەشاندنەوەی ئێران لەسەردەمی جەنگی سارددا تەنیا بە بوونی ڕژێمێکی دیکتاتۆری ناوەندگەرای توندوتیژی ڕۆژئاواگەرا دێتەدی، هەربۆیە لایەنگریی و پشتگیرییان لە مانەوەی بنەماڵەی پەهلەوی و ئەو مۆدێرنیتە ڕواڵەتییە کرد کە لەژێر ناوی (شۆڕشی سپی) یان (شۆڕشی شاو گەل) بەڕێوەچوو. گەیاندنی ئێران بە ئاستی وڵاتانی شارستانی مەزن و خولقاندنی چینێکی ناوەندی ئێرانی بەهێز و ڕژێمێکی ئابوری سەرمایەداریی بە سیستمێکی بەدبونیاد و قۆرخکار و ناوەندگەرای سەرکوتکەر بەرێوە نەدەچوو، بگرە تەواوی خەونەکانی محەمەدرەزاش هەر وەک باوکی زڕ دەرچوون و بەئاراستەیەکی تەواو شێواو پێچەوانەدا کەوتەوە و کارەساتی گەورەی خولقاند.

لە ئێرانی پەهلەویدا، دەزگای سەرکوتکەری ساواک ببووە سیمبولی سەرکوت و تۆقاندن، فەسادی بنەماڵە حوکمڕان و دارودەستە و ئەندامانی بیرۆکراتی دەوڵەت و ئەرتەش وێنەیەکی هەرە ناشرینی ڕژێمە بوو، لەولاشەوە نەک تەواوی هەرێمەکان، بگرە ناوچە فارسنیشینەکانی ناوەندیش بوونە مەڵبەندی ملیۆنەها خەڵکی هەژار و کەمدەرامەت لەکاتێکدا سامانی نەوتی هەناردەکراوی نەوت بە ملیارەها بوو، پتر ناهاوسەنگییەکە زیاتر لە نێوان ناوەند و ئەترافدا بوو، بەڵام بە کۆچی ملیۆنەها جوتیار و زەحمەتکێشی لادێکان کە زۆربەیان هەژار و نەخوێندەوار بوون، ناوەندیش ناهاوسەنگییەکی توندی بەخۆوە بینی.

ئەوەش زەمینەی بۆ تەقینەوەی جوڵانەوە ڕادیکاڵەکان ڕەخساند کە دروشمی دادپەروەریی کۆمەڵایەتیی و ڕوخاندنی ڕژێمی نادادپەروەر و بێگانەپەرست و گەندەڵی پەهلەوی بەرزکردەوە. لە کوردستان و بەتایبەت لە هەرێمی موکریان، جوڵانەوەیەکی چەکداریی بە ڕێبەری (سازمانی ئینقیلابی حزبی دیموکراتی کوردستان) لە ساڵی 1967دا هەڵگیرسا، ئەم جوڵانەوەیە بووە هاندە رو هەوێنی جوڵانەوەی چەکداریی هێزە چەپەکانی ئێرانی لەناوچەکانی دیکە، بەتایبەت ئەوەی چریکە فیدارییەکان و هەروەها موجاهدینی خەلق پێی هەستان. وێڕای ئەوەی ئەم جوڵانەوانە سەرکوتکران بەڵام خرۆشانێکی گەورەیان

لەنێو لاوانی ئێرانی بەرپاکرد و خوێنێکی نوێی فەرهەنگی ڕووبەرووبونەوەو بەرەنگاریان کرد بە شادەماری جەستەی نارەزایەتیی دژ بەرژێمی پەهلەویی و پریشکێ بوون بۆ هەڵسانێکی بەرفراوان.

هەربۆیە، کاتێک لە کۆتایی دەیەی حەفتاکانی سەدەی بیستەمدا نارەزاییەکان لە گەندەڵیی و شکستیی پرۆسەی دەوڵەتداریی و حوکمڕانیی پەهلەوی گەیشتە لوتکە، تەقەینەوە گەورەکە ڕوویدا، هەروەک چۆن لەساڵی 1941 ڕەزاشا نەیتوانی لەغیابی دەوڵەتێکی میللی ڕاستیینە و تەنیا پشتبەستن بەسەرکوت و مشتی ئاسنیین و بوونی نوخبەیەکی ناوەندگەرای گەندەڵ و قۆرخکار ڕووبەرووی هەڕەشە سەختەکان ببێتەوەو بێ خۆڕاتەکان تەسلیم بە چارەنووسی ڕەشی خۆی بووەوە، بەهەمان شێوە، محەمەد ڕەزاش لەماوەی نزیک بە ساڵ و نیوێکدا، هەر کارێکی دەکرد هێندەی تر باری لارتر دەبوو، چونکە کێرڤی بەدبونیادی دەوڵەتی پەهلەوی ڕووی لە هەڵدێر بوو، ئەو کاتەی شاهەنشا بەهێلیکۆپتەر بەسەر ملیۆنەها خۆپێشاندەرانی نارازیی دەفڕی و گوێی لە سەدای وتنەوەی دروشمی (مرگ بر شا) بوو، ئنجا لەخەوی بێخەبەری ڕاپەڕی بی ئەوەی بتوانێ فریای هیچ بکەوێ! دەمێک بوو بەشێکی زۆری دانیشتووانی هەرێمەکان و لەپێشەوەیان کوردستان، دژی ڕژێمی شا ئیمتیحانی خۆیان دابوو، هەربۆیە چاوەڕێی ناوەند بوو ناهاوسەنگییەکەی بگاتە دۆخی شڵەقان و ئەوساتەش کەوتنە پەلاماری پادگان و بنکە سەرکوتکەرەکانی ڕژێم و لەبێخەوە دەریانکێشا، ئەمەش دەمانگەیەنێتە دەرئەنجامێک کەوا، هەر ڕژێمێک بیەوێ ئایندەیەکی ڕوناک و دەرفەتێکی بۆ گەشەکردنی هاوسەنگ هەبێت و بەرگرییەکی سروشتی دژی هەڵوەشان و لێکترازان هەبێ پێویستە زۆر ژیرانە ئەم بەدبونیادییەی دەوڵەتی هاوچەرخی ئێران بە ناساندن و دانپێدانان بە شوناسی کەمینە و هەروەها گەلانی غەیرەفارس ڕاستبکاتەوە و کار بۆ هێنانەدی دادپەروەرییەکی ڕاستیینە لەنێوان ناوەند و هەرێمەکان بکات و هەڵاواردنی قەومی و مەحرومییەتی ئابوریی و کۆمەڵایەتیی لەسەراسەری وڵاتدا لەبەین بەرێ و تۆلێرانس و کرانەوەیەکی سیاسیی و فیکریی و مەزهەبیی لە ئێراندا بگرێتەبەر دەنا چارەنووسی لە دەولەتی پەهلەوی باشتر نابێ!

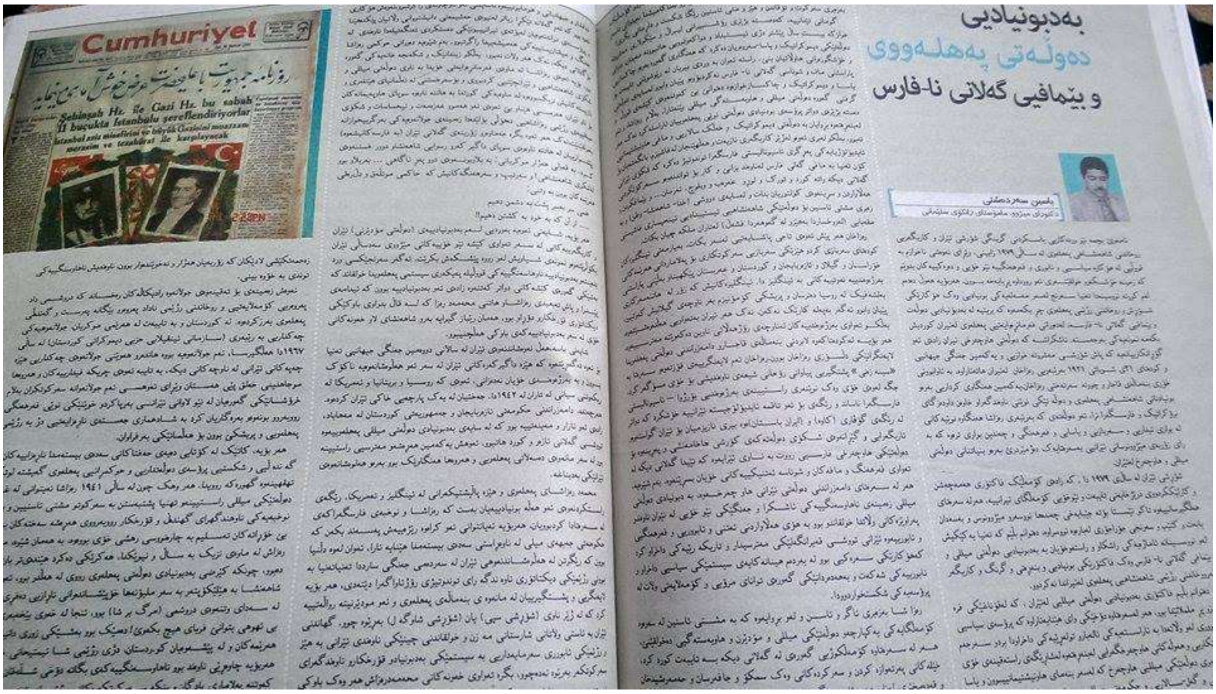

بەدبونیادیی
دەوڵـەتی پەهلـەووی
و بێمافیی گەلانی نا-فارس

Cumhuriyet